

MATO SLANČIAUSKO VARDAS DEŠIMTMEČIŲ TĖKMĖJE GYVAS Gimimo 160-osioms metinėms

Adelė Seselskytė

Vienas žymiausių lietuvių tautosakos rinkėjų ir švietėjų Matas Slančiauskas ryškus ir savitas XIX a.–XX a. pradžios veidas. Žmogus romantikas. Jis gimė 1850 m. vasario 21 d. Trumpaičiuose, Joniškio rajone. Amžinojo poilsio atgulė Rudiškiuose 1924 m. kovo 11 d. Baigęs Joniškio parapiinę mokyklą, toliau mokytis neturėdamas sąlygų, išmoko siuvėjo amato ir vertėsi juo visą gyvenimą. Yra prisipažinęs, kad šis darbas jam buvo prie širdies, galėjo bendrauti su žmonėmis, iš jų užrašyti liaudies kūrinis, nuotaikingai leisti vakarones kaimo gryčiose, mokyti vaikus skaityti ir rašyti.

Nor maž ką galiu uždirbti –
Mažas arklas adata,
Valna koja, kur nueinu,
Pono nėra ant manis.*

Pono nebuvo, bet gyveno labai vargingai. Uždirbtus pinigus išleisdavo knygoms. Viename eilėraštyje rašo:

Aš prastas lietuvelis,
Mano mažas namelis,
Gryčios gale darželis.
Tas pats vaisių sodnelis.

Žaluoju žalus klevelis
Ir dygliuots jovarėlis,
Šermukšnių keletėlis.
Nu ir visas turtelis.**

* LMD I 483(890).

** LMD I 567(20).

Slančiauskas kartu su savo bendražygiais 1889 m. įsteigia slaptą draugiją „Atgaja“, kurios tikslas – gaivinti lietuvišką dvasią, platinti knygas, rinkti kraštotyros medžiagą. Tai draugijai jis ir vadovavo. 1895 m. buvo suimtas, ištremtas ir iki 1899 m. gyveno Rygoje. Atbuvęs tremtį, grįžo į Trumpaičius, vėliau gyveno Reibiniuose, buvo kalinamas Šiaulių kalėjime.

Matas Slančiauskas iš tiesų buvo išskirtinė figūra lietuvių kultūros ir folkloristikos istorijoje. Paprastas kaimo siuvėjas, savamokslis, visą gyvenimą šviesdamasis pats ir savo dvasios šviesybę dalydamas kitiems, jis išaugo iki iškiliausių tų laikų kaimo žmonių protų – buvo ir daraktorius, ir knygnešys, ir poetas, ir švietėjas. Jis surinko iš kitų, pasekė pats ir paliko ateinančioms kartoms daugiau kaip 70 ranka rašytų unikalių tautosakos rinkinių. Tai neįkainojamos vertės 3000 šiaurės Lietuvos liaudies kūriniai: 800 dainų, 800 sakytinės tautosakos tekstų, 200 mįslių, 1000 patarlių ir priežodžių, 1500 etnografinių aprašų: liaudies drabužių piešinių, liaudies medicinos, oro spėjimų, tikėjimų, burtų bei prietarų, žaidimų (čia viskas paties Slančiausko suskaičiuota). Sukaupė daug atsiminimų, kalbos faktų. Jis užmezgė ryšius su to meto inteligentais, žymiais visuomenės veikėjais: knygnešiu J. Bieliniu, V. Avižoniu, J. Jablonskiu, nuolat susirašinėjo su J. Basanavičiumi, „Atgajos“ draugijos branduolį sudariusiais tautosakos rinkėju J. Trumpuliu, poetu ir vargonininku A. Baranausku, fotografu A. Ratkumi, gimnazistu L. Vaineikiu ir kitais. Buvo pažįstamas su daktaru Adomu Sketeriu, broliais Šliūpais. Slančiausko surinkta tautosaka skelbiama Jono Basanavičiaus tautosakos leidiniuose *Lietuvių tautoje* (1923, kn. 3, d. 2).

To meto Slančiausko veikla yra ypač intensyvi. Nepaisant skaudžių nelaimių – žmonos ligos ir mirties, jis ne tik kaupia etnografinę medžiagą, bet ir rašo straipsnius tautiniais bei socialiniais klausimais. Slančiauskas bendradarbiauja *Aušroje*, *Rankpelnyje*, *Vienybėje lietuvininkų*, *Tėvynės sarge*, *Kovoje*, *Skarde*, *Žarijoje*, rašo eilėraščius, sudaro rinkinį *Lietuvai eilivimiai*, kur vaizduojama tautinė priespauda, garbinga Lietuvos praeitis, lietuvių kalbos grožis. Mėgino eiliuoti ir revoliucinės poezijos. 1907 m. Slančiauskas išrenkamas Lietuvių mokslo draugijos nariu bendradarbiu.

Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, siekdamas patenkinti mokslininkų, meno žmonių ir plačiosios visuomenės poreikius, aštuntajame praeito amžiaus dešimtmetyje pradėjo rengti ir skelbti praeities tautosakos rinkėjų užrašytą medžiagą, esančią lietuvių tautosakos rankraštynuose (1973 m. buvo paskelbtos M. Davainio-Silvestraičio pasakos, sakmės, oracijos, parengtos B. Kerbelytės). Imta leisti ir Slančiausko ypač vertinga tautosakinė medžiaga, jo užrašytos liaudies pasakos. Liaudies proza jis skyrė ypatingą dėmesį. Slančiauskas visą gyvenimą kur bebūdamas ją rinko, užrašė, grupavo atskirais žanrais, sudarinėjo rinkinius. Taip jo susistemintų pasakų buvo išleistos dvi knygos – 1974 m. *Šiaurės Lietuvos pasakos* ir 1975 m. *Šiaurės Lietuvos sakmės ir anekdotai* (parengė N. Vėlius ir A. Seselskytė, red. K. Aleksynas). O po dešimties metų, 1985 m., išėjo N. Vėliaus parengtos *Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos*, surinktos Slančiausko bendradarbių Jono Trumpulio, Prano Narvydo, Juozapo Stanevičiaus, Jono Lydeikio, Pilypo Grigučio, Stepono Strazdo. Šių knygų atėjimas į pasaulį buvo nelengvas: tautosaka vis dar buvo blokuojama leidybinėje erdvėje, parengtos knygos po kelis metus išgulėdavo leidykloje. Tačiau šiandien tai

jau tolimesniam praeitimi ir beliekia džiaugtis, kad Slančiausko ir jo bendradarbių ant įvairiausių sąsiuvinėlių, popieriaus skiautelių užrašyti kūriniai supažindina mus su šiaurės Lietuvos liaudies tradicija. Pasakos, sakmės, anekdotai, tikėjimai ir burtai, patarlės ir priežodžiai, užrašyti nuošaliausiose apylinkėse, leidžia pajusti gyvą tekstų kvėpavimą, savitą laiko dvelksmą.

Kaip jau minėta, nors pasakų užrašyta ne tiek daug, tačiau savo menine verte, vaizdų raiškumu, siužetų baigtumu jos yra ypač svarbi kitų Slančiausko užrašytų kūrinių dalis. Čia mes randame visų žanrų (gyvulinių, stebuklinių, legendų, nuotykių, formulinių) pasakų. Jos puikiai papasakotos. Slančiauskas ypač mėgo pasakas apie gyvulus, gyvūnus, žvėris, paukščius. Tai daugiausia tradicinės pasakos, žinomos ir kitose tautose. Jo pasakų istorijos glaustos, aiškios, turinčios taupią mintį, didaktinę pabaigą.

Didžiausią dalį Slančiausko užrašytų pasakų sudaro stebuklinės pasakos. Jų pasakojimas ramus, epinis. Jose daug senosios religijos ir mitologijos liekanų, būdingų tradicinių pasakų siužetams. Čia veikia daug mitinių būtybių (Dievas, velnias, laumės, laimės, raganos, burtininkai), su kuriomis kontaktuoja žmogus. Kaip yra pastebėjęs N. Vėlius, stebuklingas veiksmas tose pasakose ne būtinas, o būtinis, jo nesistengiama psichologiškai pagrįsti (*Šiaurės Lietuvos pasakos*, p. 32). Dauguma Slančiausko pasakų siužetų paplitę ir kitose tautose, tačiau pasitaiko ir tik lietuviams būdingų („Apie stebuklingą gaidelį, pražudžiusį poną“, „Apie gyvatę karalaitę“). N. Vėlius pasakas „Apie motinos užkeiktą dukrą – ožkelę“, „Apie vedības su gyvate“ laiko originaliomis, niekur kitur neužrašytomis. Neįprasta ir antrosios pasakos pabaiga: ji tragiška. Žmona, atgavusi savo drabužius, pabučiuoja vyrą ir vėl virsta gyvate, o vyras miršta. Slančiausko pasakos savo stilistika artimos žemaičių pasakoms.

Nemažai Slančiauskas užrašė ir pasakų-legendų apie žmogaus santykius su dievais ir šventaisiais, apie religines apeigas ir dogmas. Tos pasakos buvo labai populiarios. Jose smerkiamas gobšumas, savanaudiškumas. Čia gausu humoro, kandžios satyros. Tų pasakų siužetai kituose kraštuose rečiau paplitę, todėl galima kalbėti ir apie savitas lietuvių pasakų versijas. Slančiausko užrašytų pasakų savitumus lėmė ir geografinė padėtis. Jos gyvavo veikiamos įvairių baltų etninių grupių (latvių, kuršių), taip pat finougrų kultūros. Kai kurie siužetai ir užfiksuoti lietuvių ir latvių ar tik latvių tradicijoje.

Slančiausko pasakas, kaip vienas iš geriausiai tuo metu užrašytas, labai vertino J. Basanavičius, kiti folkloristai. Jos noriai buvo įtraukiamos į leidžiamas tautosakos rinkinius.

Širdį apima džiaugsmas, kad to tauraus, savo kraštui pasišventusio žmogaus vardas vis po kurio laiko atgyja, yra paminimas, įamžinamas, nors gyvas būdamas daug vargo, skriaudų ir įžeidimų, net kalinio dalies patyrė; jam teko suabejoti ir dukterų meile, kai šios paliko pasiligojusį tėvą ir emigravo į Ameriką. Nelengvai ir jos čia, Lietuvoje, gyveno, kai tėvas vis persekiojamas buvo, net kunigų puolamas.

Praėjo jau daugiau kaip dvidešimt metų, kai Lietuvos tautinio atgimimo laikais mūsų visuomenė pamažu pradėjo susigrąžinti brangius mūsų kultūrai vardus, su jais besisijaučiančius įvykius. Į atmintį yra giliai įstrigęs prisilietimas prie Mato Slančiausko asmenybės. 1989 metų saulėtą gegužės 13-osios rytą su Norbertu Vėliumi ir dailininku Vaidotu Žuku joniškiečių kvietimu atvykome į Joniškį. Čia jau rinkosi, būriavosi

rajonų žmonės, vadovai, svečiai iš Kauno, Šiaulių, Vilniaus paminėti „Atgajos“ draugijos 100-ąsias metines ir pagerbti iškilaus šio krašto vyro Mato Slančiausko atminimą. „Atgajos“ draugijos nuostatų žodžiai „Judėdami patys, žadinsime snaudžiančius brolius“ atgimusiame Lietuvoje rado ypač gyvą atgarsį. Kaune įsikuria aplinkosaugos ir paminklosaugos klubas „Atgaja“, kuris, padedamas Joniškio vadovų ir visuomenės, organizuoja Joniškio rajone Mato Slančiausko dieną, prisodrintą gražių patriotinių renginių. Jau ankstyvą rytą atstatytoje Slančiausko sodyboje Reibiniuose rengiama talka, šnekamasi su kolūkio vadovais, kaip įkurti ir plėsti Mato Slančiausko muziejų. Vienas po kito kalba žmonės, neabejingi Slančiausko, taip pat kitų šio krašto šviesuolių palikimui. Nemaža konkrečių siūlymų pateikia kraštotyros entuziastas inžinierius iš Šiaulių Boleslovas Vengrys, sukaukęs turtingą medžiagą apie Slančiauską, „Pergalės“ kolūkio pirmininkas Jonas Lingys, „Aušros“ kraštotyros muziejaus atstovė E. Janulytė. Kulautuvos vaikų sanatorinės mokyklos-internato direktorius V. Budraitis, surinkęs daug rajono etnografinės medžiagos, siūlėsi ją perduoti Slančiausko muziejui.

Plačiai nušvietęs Slančiausko gyvenimą ir veiklą, filologijos mokslų daktaras N. Vėlius iškelia idėją įsteigti Mato Slančiausko liaudies kūrybos premiją, kuri kasmet būtų skiriama žmogui ar atskiriems kolektyvams, labiausiai nusipelnusiems lietuvių tautosakos rinkimo baruose. Tai minčiai visi pritarė, o J. Lingys pažadėjo materialiai remti visus entuziastų siūlymus, susijusius su Slančiausko vardu. Pirmuoju šios premijos laureatu jau 1990 m. tapo Jurgis Dovydaitis, visą savo gyvenimą paskyręs liaudies kūrybai rinkti.

Po vidurdienio rajono kultūros rūmuose buvo atidaryta V. Žuko paroda „Tradicija ir kūryba“, įvyko „Atgajos“ draugijos 100-ųjų metinių minėjimas. Joniškio rajono vykdomojo komiteto pirmininkas Vytautas Adomaitis papasakojo apie Joniškio rajono istorinę praeitį. V. Budraitis ir N. Vėlius plačiai nušvietė „Atgajos“ veiklą. Slančiausko bendražygių A. Barausko, J. Trumpulio, P. Grigaičio vaikaičiai papasakojo atsiminimų, pasekė išmoktų liaudies kūrinių. Kalbas lydėjo liaudies ansamblių dainuojamos Slančiausko užrašy-

Norbertas Vėlius ir Adelė Seselskytė
prie Mato Slančiausko kapo Rudiškiuose, 1989 m.
Nuotrauka iš A. Seselskytės asmeninio archyvo

tos dainos. Pavakare buvo padėta gėlių ant Slančiausko kapo Rudiškiuose, sugiedota „Lietuva brangi“. Įspūdinga šventės dalis – stogastulpio atidengimas Trumpaičiuose. Kauno „Atgajos“ klubo narių iniciatyva, finansuojant Rudiškių kolūkio žemdirbiams, prie kelio, netoli buvusios Slančiausko sodybos, seno ažuolo prieglobstyje iškilo aukštas stogastulpis, įamžinantis „Atgajos“ draugijos narius, pasodinta jaunų ažuoliukų, kalbėta apie garbingą Joniškio apylinkių atgajiečių vyrų praeitį, jų taurius darbus, apeliuota į ateitį, žadėta tęsti gražias tautos tradicijas, pranešta, kad nuo šiol Joniškis turės Mato Slančiausko gatvę.

Vėlai vakare Joniškio kultūros rūmuose vyko Rudiškių, Kriukų, Gataučių, Skaistgirio ir kitų apylinkių ansamblių koncertas.

Kodėl taip smulkiai prisiminiau tą pavasario šventę Joniškyje – Mato Slančiausko dieną? Todėl, kad visa, kas tuokart buvo daroma, šnekama, buvo labai liaudiška, paprasta ir labai prasmingai siejosi su prieš 160 metų į šį pasaulį atėjusio ir iki šiol mums gyvu išlikusio mielo žmogaus – XIX–XX amžiaus darbštuolio, kultūros puoselėtojo, knygos mylėtojo, romantiko su baltu ramunės žiedu švarko atlape – paveikslu. Jeigu nebūtume turėję šio žmogaus, daug ko nebūtų buvę šiaurės Lietuvoje, o pagaliau – ir visoje Lietuvoje. Mato Jono Slančiausko idėjos tebėra gyvos, jos plėtojamos ir XXI amžiuje.

Ne veltui Marija Macijauskienė, rašiusi diplominių darbą apie Matą Slančiauską, skyrė jam tokią *Ištartį*:

Trys laumės. Trys laumės
Nuo Nemuno, Mūšos
Pakalnučių prisėtoj laukynėj
Ruošėsi ištarti lemtį.
Ateinantis bus ne karalius,
Kurs vertina skeptrą ir turta,
Kurs smurtui ir nuolankumui
Sudėti liepia eiles.
Jis gims kubilų dirbėjų
Skaptuotam lopšy.
Pasmerktas būti šešėly
Be cento. Už centro nustumtas.
Prakeiktas bažnyčios.
Išmestas iš visų kartotekų,
Enciklopedijų ir vadovėlių,
Bet pelnys legendinę šlovę.
Paskui jį eis žmonės
Ir didins žemes, apšviestas jo deglo.
Laumės stovėjo atokiai
Pindamos jo mokiniam
Vainikus.